

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/123/76-81>

Sevinc Dadaşova

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
doktorant

<https://orcid.org/0000-0001-5315-3228>
sevadadashova1111@gmail.com

Hüseyn Cavid əsərlərinin nəşr təkrarlığı üzrə növləri və onların müqayisəli təhlili (stereotip, təkrar, düzəldilmiş, yenilənmiş və s. nəşrlər əsasında)

Xülasə

Azərbaycanın görkəmli şairi Hüseyn Cavidin yaradıcılığına və şəxsiyyətinə münasibət birmənalı olmamışdır. Şairin yaşadığı dövrün ictimai-siyasi vəziyyəti, onun ağır nəticələri bir çox ziyalı kimi Hüseyn Cavidin də üzərinə kölgə salmışdı. Şairin əsərləri uzun müddət qadağan olunmuş ədəbiyyat siyahısına daxil edilərək çapına izin verilməmiş, mövcud kitabları isə mağaza və kitabxana dövriyyəsiindən çıxarılmışdı. Bu səbəbdən onun yaradıcılığının tədqiqi mərhələli şəkildə aparılmalı və hər dövrün mövcud kontekstindən çıxış edərək obyektiv təhlil edilməlidir. Təqdim etdiyimiz məqalədə mütəfəkkir şair Hüseyn Cavidin siyasi bəraətindən sonra 1957–1980-ci illər ərzində Azərbaycan dilində çap olunmuş əsərlərinin nəşr tarixini və redaktə xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirəcəyik.

Açar sözlər: *Hüseyn Cavid, dramaturq, nəşr, dram əsərləri, şeir, təhlil*

Sevinj Dadashova

Institute of Manuscripts named after Mahammad Fuzuli, ANAS
PhD student

<https://orcid.org/0000-0001-5315-3228>
sevadadashova1111@gmail.com

Types of Publication Reiterations of Hüseyn Javid's Works and Their Comparative Analysis (based on stereotyped, reprinted, revised, updated and other editions)

Abstract

The attitude toward the creative legacy and personality of the prominent Azerbaijani poet Hüseyn Javid has not been unambiguous. The socio-political conditions of the period in which he lived, along with their severe consequences, cast a shadow over Hüseyn Javid, as they did on many intellectuals of his time. For a long period, his works were included in the list of prohibited literature; their publication was banned, and existing copies were withdrawn from bookstores and library circulation.

For this reason, the study of his literary heritage must be carried out gradually and analyzed objectively, taking into account the historical and cultural context of each specific period.

In the present article, we examine the publication history and editorial features of Hüseyn Javid's works published in the Azerbaijani language between 1957 and 1980, following his political rehabilitation.

Keywords: *Hüseyn Javid, playwright, publication, dramatic works, poetry, analysis*

Giriş

Azərbaycanın görkəmli dramaturq-şairi Hüseyn Cavidin yaradıcılığı mətbuata çıxdığı gündən xalqın rəğbətini qazanmış ədəbi nümunələrdəndir. Şairin əsərləri Azərbaycanda sovet rejimi qurulmazdan öncə nəşr olunmağa başlasa da, sovet dövründə daha geniş miqyasda yayılaraq şairə həm şöhrət, həm də xalqın sevgisini qazandırmışdı. Ağır repressiya illərinin siyasi qurbanına çevrilmiş şairin yaradıcılığı 1937-ci ildən başlayaraq 20 illik fasilədən sonra, yəni 1956-cı ildə Hüseyn Cavidin siyasi bəraətinin bərpasından sonra yenidən çap olunmağa başlamışdır (İsmayılov, 1957).

Təqdim etdiyimiz bu məqalədə mütəfəkkir şair Hüseyn Cavidin 1957–1980-ci illər ərzində Azərbaycan dilində çap olunmuş əsərlərinin nəşri tarixini və redaktə xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirəcəyik (Əlioğlu, 1974).

Tədqiqat

Hüseyn Cavidin siyasi bəraətindən sonra ilk dəfə işıq üzü görən əsəri birpərdəli *Ana* dramıdır. Bu əsər broşür tipli kitabça şəklində 1957-ci ildə “Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı” tərəfindən nəşr edilmişdir. Bu nəşr ədəbi hadisə olmaqdan əlavə, Hüseyn Cavid yaradıcılığının reabilitasiyası prosesinin ilkin mərhələsi kimi dəyərləndirilməlidir. Sözügedən kitabça Cavid külliyyatının ədəbiyyata və cəmiyyətə dönüşünün ilk rəmzi təzahürü kimi qəbul olunur. Kiril əlifbası ilə çap olunmuş bu kitabça Cavidin ideya-estetik dünyasını, fəlsəfəsini yenidən oxucular üçün əlçatan etmişdir (Cavid, Tərtibçi, 1958).

Nəşrin üz qabığı üzərində qara rəngli yazılar və ornamentli haşiyə olan, açıq sarı rəngli nazik üzlükdən ibarətdir. Kitabçanı çapa hazırlayan və redaktoru görkəmli ədəbiyyatşünas Abuzər İsmayılovdur. Nəşr 39 səhifə həcmində olub, ölçüləri 13,7 x 21,6 sm təşkil edir. Sifariş nömrəsi 314, ümumi tirajı isə 15.000 nüsxə olmuşdur (Cəfər, 1960).

Ana faciəsinin davamı özünü çox gözlətmədi. Belə ki, 1958-ci ildə şairin növbəti kitabı işıq üzü gördü. Lakin, siyasi bəraət almasına baxmayaraq, Cavid irsinə münasibətdə ehtiyatlı və bəzən tərəddüdlü yanaşma hələ də davam edirdi. Zamanında şairin əleyhinə şahidlik edənlər, eləcə də əsərlərini sovet kon'yunkturundan kənar hesab edənlər öz mövqelərində möhkəm idilər. Hər nə qədər cəmiyyətdə siyasi təqiblərə son verilmiş kimi görünə də, Cavid əsərləri hələ də tam mənada azadlığa qovuşmamışdı. Demək olar ki, siyasi baxımdan azad görünən Cavid külliyyatı indi də mənəvi bəraətini gözləməkdə idi. Yəni şairin əsərləri hələ də kimlərsə vicdanının ağır yükü olaraq qalmaqda idi. Hüseyn Cavid irsinin yenidən ictimaiyyətə təqdim olunan bu dövrü şairə, onun əsərlərinə olan tolerant münasibətə gedən yol, bir növ öyrəşmə–alışma dövrü kimi də qəbul oluna bilər (Cavid, Tərtibçi, 1958).

Bu kimi qeyri-adekvat münasibət şairin 1958-ci ildə çap olunan *Seçilmiş əsərləri* kitabının çapı zamanı özünü açıq şəkildə büruzə vermişdi. İyirmi illik fasilədən sonra işıq üzü görmüş bu nəşr şairin ilk genişhəcmli kitabı olmaqla bərabər, onun ədəbi irsinin bərpası prosesinin mühüm mərhələsi hesab oluna bilər.

Kitab nəşr edilməzdən öncə onun bütün ağır yükünü, əski əlifbadan kirilə transliterasiyasını şairin qızı Turan Cavid çap üçün hazırlamış və nəşriyyata təqdim etmişdir. Bu zaman şairin dilinin sadələşdirilməsi zərurəti ortaya çıxır və Turan xanımın hazırladığı versiya müəyyən redaktədən sonra dövrün tələbinə uyğun formatda qəliblənərək oxucuya təqdim edilir. “Həmin kitabda əlyazmanı görmüş və görməmiş 5 redaktorun adı gedib. Amma birçə yerdə də ən xırda şrifflə belə tərtibçinin, qeyd və şərhlərin, lüğətin müəllifinin adı göstərilməyib. Nəşriyyat da, kitabın hörmətli redaktorları da çox gözəl bilirdilər ki, bu ağır fəhlə işini Turan Cavid yerinə yetirib” (Hüseynov, 2007, p. 378).

Seçilmiş əsərlər 1958-ci ildə “Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı” tərəfindən müasir oxucunun tələbinə uyğun şəkildə nəşr edilmişdir. Kitabın redaktorları M.Arif, M.Rahim, M.C.Cəfərov, rəssamı H.Kazımovdur. Kitabın arxa vərəqində daha iki redaktorun – M.Seyidzadə və İ.Soltanın adları qeyd olunmuşdur.

Kitabın “Hüseyn Cavid” başlıqlı giriş mətninin müəllifi Məmməd Cəfər şairin yaradıcılığını geniş və detallı şəkildə təhlil edərək yazmışdır: “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində görkəmli şair-dramaturq kimi tanınmış: *Şeyx Sənan*, *Xəyyam*, *İblis*, *Səyavuş* kimi dəyərli səhnə əsərlərinin və bir çox lirik-epik

şeyrlərin müəllifi olan Hüseyn Cavid ədəbi fəaliyyətə XX əsr Azərbaycan romantizminin nümayəndələrindən biri kimi başlamış və 1920-ci ilə qədər bu ədəbi cərəyanın ən istedadlı yaradıcılarından biri olmuşdur” (Cavid, Tərtibçi, 1963, p. 3). Bundan əlavə, M. Cəfər iki böyük epoxada yaşamış şairin sovet hakimiyyəti illərini onun yaradıcılığının daha məhsuldar dövrü hesab edərək yazır ki, 1920-ci ilədək 15 il ərzində şair yalnız iki şeir məcmuəsi, *Ana*, *Maral* (*Şeyx Sənan*, *Şeyda*) dramlarını nəşr etdirə bilmişdirsə, sovet hakimiyyəti illərində təkcə 4 il müddətində (1926–1930-cu illərdə) şairin 8 kitabı nəşr edilmişdir. Hüseyn Cavid yaradıcılığına böyük qiymət verən alim onun ədəbi-bədii dili haqqında bu fikirləri yazmışdır: “Cavidin əsərlərini oxuyarkən onun ədəbi-bədii dil sahəsində yanlış mövqe tutduğunu həmişə nəzərə almaq lazımdır”. O, həm də qeyd edirdi ki: “Cavid Azərbaycan ədəbi-bədii dilini türk sistemli dillərin hesabına ‘zənginləşdirməyin’ mümkün olduğu haqqında xəyal bəsləmiş və bu fikrində həmişə yersiz inad göstərmişdir” (Cavid, Tərtibçi, 1963, p. 55).

Böyük hörmət və rəğbət bəslədiyimiz alimin bu mülahizələrinə qismən qatılaraq da, ümumilikdə bu fikir tam şəkildə özünü doğrultmadı. Zamanın gətirdiyi dövrün döngüsü Cavidin nəzəriyyəsini dəstəklədi. Çünki şairin “inad” etdiyi türk sistemli dillərin hesabına “zənginləşən” Azərbaycan dili özü də bu sistemin bir parçasıdır. Əgər bu başlanğıcın davamı olsaydı, ya da türk dövlətləri zamanında türk dünyasından məcburi şəkildə qısıdılıb təcrid olunmasaydı, bu gün yüz milyonlarla insan tək bir təməl dil olan türk dilində, yəni əzəli ana dillərində rahatlıqla anlaşıla bilərdi. Cavidin getdiyi yolun türk dünyası üçün nə qədər önəmli olduğunu ilk dəfə Mustafa Haqqı Türkcəqul dilə gətirərək yazırdı: “Cavidin dili istər Azərbaycan daxilində, istərsə Azərbaycan xaricində ən çox münəqişə və mübahisə olunan bir mövzudur. Məlum olduğu kimi, İstanbul türkcəsi ilə Azərbaycan türkcəsi arasında ufaq da olsa bir ləhcə fərqi vardır. Cavid İstanbul ləhcəsini mənimsəmiş, bu şivəni bütün incəliklərinə qədər öyrənmişdir. Yaradıcılığının ilk dövrlərində, bilxassə, şeirlərində, İstanbul şivəsini məharətlə kullanan şair, sonralar yaratdığı əsərlərində bu şivəni Azərbaycan ədəbi türkcəsinə yaxınlaşdırmağa çalışmış və demək olar ki, bu işdə müvəffəq olmuşdur. Bunun üçün də Cavidin türkcəsinə nə tamamilə İstanbul türkcəsi, nə də tamamilə Azərbaycan ədəbi türkcəsi demək qabildir. Cəsarətlə deyə bilərik ki, Cavid bu iki türkcə şivə arasında bir körpü yaratmış və bu iki şivə arasındakı məsafəni qısaltmışdır... Cavidin işlətdiyi türkcə olduqca dadlı və işlənmiş, gözəl bir türkcədir. Şimali və Cənubi Azərbaycan, Türkiyə və Türkiyəstan və s. türk ellərində tək bir münəvvər bulunmaz ki, Cavidə oxusun və anlamasın” (Babaxanlı, Tərtibçi, 2007, p. 8).

Həqiqətən də günümüzün reallığı göstərdi ki, dünyanın zülmətindən keçilməz kimi görünən, şairin həyatına mail olan Cavid yolu bu gün örnək alınacaq qədər ümidli və nurludur. Belə ki, XX əsrin əvvəllərində Hüseyn Cavidin ideyaları ilə əsasını qoyduğu dil birliyi cığırında bu gün bütün türk dünyası irəliləyərək vahid türk dili layihəsini reallaşdırmağa çalışır.

Şairin 1958-ci ildə nəşr olunmuş *Seçilmiş əsərləri* kitabına *Ana*, *Maral*, *Şeyx Sənan*, *Şeyda*, *İblis*, *Səyavuş* pyesləri ilə yanaşı, şairin həbsindən öncə də çap olunmuş *Keçmiş günlər* kitabında yer alan “Bakıda”, “Yadı-mazi”, “Otuz yaşında”, “Gecəydi”, “Bir rəsm qarşısında”, “Elmi-bəşər”, “Qadın”, “Kiçik sərsəri”, “Öksüz Ənvər”, “İlk bahar”, “Qız məktəbində” şeirləri, bunlardan əlavə, daha öncə də çap olunmuş *Bahar şəbnəmləri* kitabında yer alan “Dəniz tamaşası”, “Şeyx Sənan”, “Rəqs”, “Hər yer səfalı nəşəli”, “Çəkinmə, gül”, “Sevinmə, gülmə quzum”, “Xuraman-xuraman”, “Uyuyur”, “Görmədim”, “Vərəmli qız”, “Çoban türküsü”, “Dün və bu gün”, “Qürubə qarşı”, “Bir xətirə”, “Ey ruhi-pürsükun”, “Kiçik bir lövhə”, “İki həmsiyyəti-lətafəti an”, “Bir qızın son fəryadı yaxud zindan guşəsindən bir səs”, “Qonşu çiçəyi”, “Nəcmi keysudar”, “Şeir məftunu”, “Dəniz pərisi”, “Bilməm kimə?”, “Bu gecə”, “Ah... Yalnız sən!”, “Nəçin?”, “Get!”, “Məyus bir qəlbin fəryadı”, “Son baharda” şeirlər toplusu ilə yanaşı *Azər* poemasından parçalar da daxil edilmişdir. Kitabın arxasında “Qeydlər” və “Lügət” bölməsi də var. Bu bölmələrdə Cavid əsərlərinin nəşr intensivliyi və tarixi, əsərlər haqqında əlavə məlumat, ərəb-fars kökənli, anlaşılması çətin olan sözlərin dilimizdəki qarşılıqları verilmişdir. Kitabın sonunda yer alan bu bölmələrin mövcudluğu mütaliəni və asanlıqla düşünməni təmin edərək onu akademik nəşrə çevirir.

Kitabın üz qabığı açıq qəhvəyi rəngli qalın kartondan hazırlanıb. Üzərində qara hərflərlə “Hüseyn Cavid” yazısı var. Kiril əlifbası ilə yazılmış kitabın ölçüsü 13,5 x 20 sm, həcmi isə 657 səhifədir. Sifariş seriyası 539 olan bu kitab 20.000 nüsxə tirajla çap olunmuşdur.

İllər keçdikcə şairin yaradıcılığına olan maraq və oxucu tələbatı bu əsərlərin təkrar nəşrinə zəmin yaratdı. Bunun əsas səbəblərindən biri də bir zamanlar Cavidin yaradıcılığını yaxından tanımış, onun əsərlərinin səhnə təcəssümünün canlı şahidi olmuş yaşlı və orta nəsillə hələ həyatda idi. Elə bu mənəvi ehtiyac xatirələrdəki Cavid məfkurəsinin yenidən dirçəlməsinə səbəb oldu.

Şairin anadan olmasının 80 illiyi münasibətilə 1963-cü ildə Hüseyn Cavidin *Pyeslər* adlı kitabı “Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı” tərəfindən nəşr edilərək geniş oxucu kütləsinə təqdim olunmuşdur. Nəşrin tərtibçisi ədibin qızı Turan Cavid, rəssamı S.Qəmbərov, “Cavidin əsərlərinin yeni nəşri” sərəlvəli ön sözün müəllifi isə akademik Məmməd Cəfəridir. Müəllif kitabın giriş məqaləsində toplanmış əsərlər haqqında geniş məlumat verməklə yanaşı, qeyd edir ki, 1920–1934-cü illər ərzində şairin inqilabdan əvvəl və sonra qələmə aldığı yeddi səhnə əsəri “Azərnəşr” tərəfindən dəfələrlə çap olunmuşdur.

Bu nəşrdə oxuculara Cavidin daha öncə çap olunmamış iki yeni dram əsəri təqdim olunmuşdur. İlk dəfə nəşr edilən əsərlərdən biri 1929-cu ildə qələmə alınmış, şairin sağlığında nəşri dövlət planına salınsa da, müəyyən səbəblərdən çap olunmamış *Knyaz* dramıdır. Digəri isə *Xəyyam* pyesidir. Əsər 1935-ci ildə yazılmış və həmin il Azərbaycan SSR-nin on beş illiyi münasibətilə elan olunmuş ədəbi əsərlər müsabiqəsində ilin ən yaxşı səhnə əsərləri sırasında üçüncü mükafata layiq görülmüşdü. “H.Cavid vaxtilə *Xəyyam* əsərini Yerevanda yaşayan dostlarından birinə göndərmişdi. Aradan uzun bir müddət keçdikdən sonra 1957-ci ildə bu sətirlərin müəllifinə əsəri Yerevan şəhərindən tapıb gətirmək nəşir oldu” (Cavid, Tərtibçi, 1975, p. 345). Bu əsər Turan Cavidin böyük axtarışları sayəsində tapılaraq müəyyən məbləğ qarşılığında əldə edilmişdir.

Nəşrə iki mənzum və bir mənsur dram daxil edilmişdir. *Xəyyam*, *Knyaz*, *Şeyda* pyesləri və kitabın sonunda “Lüğət” və “Qeydlər” bölməsi öz əksini tapmışdır. Kitabın üz qabığı qara və yaşıl rəngli yazılarla bəzədilmiş, qalın karton üzərinə çəkilmiş ağ dəri materialla cildlənmişdir. Kiril əlifbası ilə yazılmış bu kitab 269 səhifə həcmindədir. Paleografik göstəriciləri 13,2 x 20,6 sm ölçüsündədir. Sifariş sayı 25 ədəd olan bu nəşr 15.000 nüsxə tirajla çap olunmuşdur.

Ümumiyyətlə, Hüseyn Cavidin klassik yazıçı kimi silsilə nəşrlərinin başlanğıcı 1968-ci ildə üç cildlik *Seçilmiş əsərlərinin* nəşri ilə qoyulmuşdur. Cavid yaradıcılığını nisbətən daha geniş miqyasda əhatə edən bu toplu 1968, 1969 və 1971-ci illərdə “Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı” tərəfindən çap edilmişdir.

Turan Cavidin tərtibatı ilə hazırlanmış bu toplunun redaktoru E.Eyvazov, rəssamı F.Quliyev, icildə yer alan “Hüseyn Cavid” başlıqlı ön sözün müəllifi isə Məsud Əlioğludur. Müəllif kitabın giriş mətnində şairin yaradıcılığına və fəlsəfi düşüncələrinə xronoloji baxış keçirərək yazırdı: “Cavid gərgin, mürəkkəb və ziddiyyətli fikir böhranları, məfkurə axtarışları sayəsində tapdığı ‘məncə bütün cahanı xilas edəcək iki qüvvət var, yalnız iki böyük qüvvət var: o da gözəllik və məhəbbətdən ibarətdir’ fikrini yaradıcılığının əvvəlindən axırına qədər ardıcıl surətdə müdafiə və təbliğ etmişdir” (Cavid, Tərtibçi, 1969, p. 22). Əsərlərin geniş təhlilini verən professor şairi əzəmətli, məğrur bir sima, incə, həssas, həm də son dərəcə qüdrətli bir istedad adlandırmışdır.

Kitabların üz qabıqları üzərində çəhrayı hərflərlə “Hüseyn Cavid” yazılmış, qalın karton üzərinə çəkilmiş qara dəri ilə cildlənmişdir. Kiril əlifbası ilə yazılmış kitabların paleografik göstəriciləri 13,2 x 16,8 sm ölçüsünə bərabərdir.

Bu üçcildlik 1958-ci ildə çap olunmuş *Seçilmiş əsərlərin* əsasında tərtib olunsay da, topluya əlavə edilmiş bəzi əsərlər ilk dəfədir ki, nəşrdə təqdim edilmişdir. “H.Cavid əsərlərinin üç cilddən ibarət yeni nəşri şairin yaradıcılığını bütünlükdə əhatə etmir. Təəssüf ki, bu böyük sənətkarın məşhur əsərlərinin bir qismi (*Telli saz*, *Şəhla*, *Koroğlu* və s.) hələlik tapılmamışdır. Bu səbəbdən də həmin əsərlərin məzmunu, ideyası barədə oxuculara ətraflı məlumat vermək çətindir. Lakin yeni nəşrin mühüm bir üstünlüyü orasındadır ki, müəllifin *Uçurum*, *Afət*, *Topal Teymur* və s. kimi görkəmli əsərləri də bu dəfə oxuculara təqdim edilir. Vaxtı ilə *Keçmiş günlər* və *Bahar şəbnəmləri* adlı şeir külliyyatlarında dərc olunan, bununla belə, son nəşrlərə (1958, 1963) daxil edilməyən şeirlərin bir

hissəsi, habelə *Azər* dastanının müəyyən parçaları da bu cildlərə daxil olunur” (Cavid, Tərtibçi, 1969, p. 23).

Toplunun I cildi 371 səhifə həcmində olub, 1410 ədəd sifariş, 25.000 tirajla çap olunmuşdur. Nəsrə şairin *Keçmiş günlər*, “Müxtəlif şeirlər”, *Bahar şəbnəmləri*, “Unudulmuş şeylər”, *Şeyx Sənan*, *Uçurum* əsərləri daxil edilmişdir. Kitabın sonunda topluya daxil edilən əsərlər haqqında qısa məlumat verən “Qeydlər” bölməsi, həmçinin tərcüməyə ehtiyac duyulan sözlərin dilimizdəki qarşılıqlarını əks etdirən “Lüğət” hissəsi yer almışdır.

Bu üçcildlik topluya əvvəlki nəşrlərdə yer almayan bir sıra əsərlər də daxil edilmişdir. Toplunun I cildində ilk dəfə nəşr olunan *Uçurum* pyesi ilə yanaşı, sadalanan şeir bölmələrinə əlavə edilmiş 13 yeni şeir də təqdim olunmuşdur. Sözügedən əsərlər şairin bəraətindən sonra ilk dəfə olaraq geniş oxucu auditoriyasına təqdim edilmişdir:

“Keçmiş günlər” bölməsində – “Hübut Adəm”, “Çiçək sevgisi”;

“Müxtəlif şeirlər” bölməsində – “Verdim o gün ki, zülfi-pərişanə könlümü”, “Hali-əsəf işimalımı təsvirdə bir ah məzlumanə”, “Novruz bayramı”, “Mənim tanrım”, “Şərq qadını”;

Bahar şəbnəmləri bölməsində – “Hərb və fəlakət” şeirinin birinci hissəsi, “Pəmbə çarşaf”, “Məzlumlar üçün” (şeirin əsl adı “Kars və Oltu ətrafında səbəbsiz (!) olaraq alçaqcasına qətl və yəğma edilən məzlumlar üçün”), “Qəmər”, “Hərb allahı qarşısında”, “Dün və bu gün”;

“Unudulmuş şeylər” bölməsində – “İbtilayi-qəram”.

Kitabın sonunda göstərilən “Qeydlər” bölməsindən aydın olur ki, *Keçmiş günlər* adlı kitabça müəllifin nəşr olunan ilk şeirlər məcmuəsidir və 1913-cü ildə Tiflisdə “Şərq” mətbəəsində çap olunmuşdur. Bu kitabçaya daxil olan şeirlər 1905–1913-cü illərdə yazılmışdır.

Hüseyn Cavidin ikinci şeirlər məcmuəsi olan *Bahar şəbnəmləri* 1917-ci ildə Bakıda “Açıq söz” mətbəəsində nəşr olunmuşdur. Məcmuəyə daxil olunmuş şeirlər 1905–1916-cı illərdə yazılmışdır.

“Müxtəlif şeirlər” bölməsində yer alan

“Verdim o gün ki, zülfi-pərişanə könlümü,

Saldı nigər o zülfə zindanə könlümü”

beyti ilə başlayan qəzəl şairin ilk əsərlərindəndir. Bu qəzələ AMEA Əlyazmalar fondunda Q-3 (309) şifrəsi altında mühafizə olunan M.T.Sidqinin şəxsi arxivində rast gəlinmişdir (Cavid, Tərtibçi, 1971, p. 351).

Şairin ilk iri həcmli mənzum faciəsi olan *Şeyx Sənan* 1917-ci ildə Bakıda “Açıq söz” mətbəəsində, 1926-cı ildə isə “Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı”nda çap edilmişdir (Cavid, Tərtibçi, 1969, p. 352).

Uçurum faciəsi 1917-ci ildə yazılmış, 1926-cı ildə ilk dəfə “Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı” tərəfindən nəşr olunmuşdur (Cavid, Tərtibçi, 1969, p. 353).

Seçilmiş əsərlər üçcildlik toplunun II cildi “Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı”nda 1969-cu ildə çap olunmuşdur. 250 səhifə həcmində olan bu kitab 497 ədəd sifariş, 25.000 nüsxə tirajla çap olunmuşdur. Bu cildə *İblis*, *Afət* dramları, *Azər* poemasından parçalar, eləcə də “Qeydlər” və “Lüğət” bölməsi öz əksini tapmışdır.

Kitabın arxasındakı “Qeydlər”dən bəlli olur ki, “*İblis* faciəsi ‘Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı’ tərəfindən iki dəfə – 1924 və 1927-ci illərdə nəşr edilmişdir” (Cavid, Tərtibçi, 1963, p. 238).

Afət əsəri 1922-ci ildə yazılmış və 1925/1926-cı illərdə “Maarif və mədəniyyət” məcmuəsində hissə-hissə dərc edilmişdir (1925-ci il, № 3, I pərdə; 1926-cı il, № 1, II pərdə; № 2–3, III pərdə; № 4, IV pərdə). Əsər kitab şəklində ilk dəfə *Seçilmiş əsərlərin* II cildində nəşr olunmuşdur (Cavid, Tərtibçi, 1971, p. 238).

“Müəllif tamamlayıb bitirə bilmədiyi *Azər* poeması üzərində 17 il işləmişdir (1920–1937). Yazıb bitirmiş olduğu parçaların da hamısı əldə edilməmişdir. Poemadakı ‘Lalə’ şeiri ilk dəfədir ki, çap olunur” (Cavid, Tərtibçi, 1971, p. 239).

Toplunun III cildi “Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı”nda 1971-ci ildə nəşr edilmişdir. Kitab 351 səhifə həcmindədir, sifariş sayı 22 ədəd, tirajı isə 20.000 nüsxə təşkil edir. Nəsrə şairin *Topal Teymur*,

Knyaz, Xəyyam dramları daxil edilmişdir. Kitabın sonunda isə nəşrin səmərəliliyini artıran “Qeydlər” və “Lüğət” bölmələri də yer almışdır.

Qeydlər bölməsində göstərilir ki, *Topal Teymur* dramı 1925-ci ildə yazılmış, 1926-cı ildə “Azərnəşr” tərəfindən çap olunmuşdur. *Knyaz* faciəsi isə 1929-cu ildə yazılmış olmasına baxmayaraq, ilk dəfə 1963-cü ildə “Azərnəşr” tərəfindən nəşr olunmuşdur (Cavid, Tərtibçi, 1975, p. 344).

Hüseyn Cavidin əsərlərini əhatə edən digər bir nəşr – *Dram əsərləri* 1975-ci ildə “Azərnəşr” tərəfindən çap edilmişdir. Kitabın tərtibçisi Turan Cavid, rəssamı isə A. Qədirovdur. Nəşrə *Şeyx Sənan, Uçurum, İblis, Topal Teymur, Knyaz, Xəyyam* dramları, eləcə də “Qeydlər” və “Lüğət” bölmələri daxil edilmişdir. Kitabın ön sözü və giriş mətninə yer verilməmişdir. “Qeydlər” bölməsində isə öncəki nəşrlərdə əsərlər haqqında təqdim edilmiş məlumatların eynisi saxlanılmışdır (Orucəliyev, Tərtibçi, 2012).

Kitabın üz qabığı bənövşəyi və ağ yazıları olan, qalın karton üzərinə çəkilmiş qara dəri ilə cildlənmişdir. Kiril əlifbası ilə yazılmış bu kitabın qalınlığı 563 səhifədir. Paleoqrafik göstəriciləri 13,2 x 20,5 sm ölçüsündədir, sifariş sayı 137, tirajı isə 20.000 nüsxə təşkil edir.

Nəticə

Beləliklə, Hüseyn Cavidin 1957–1980-ci illər ərzində çap olunmuş kitablarının nəşri, paleoqrafik göstəriciləri və təkrar nəşrlərin müqayisəli fərqləri üzrə ümumi baxış təqdim edildi. Kitabların sifariş və tiraj saylarını nəzərə alsaq, bu ədəbiyyata olan tələbatın artdığı müşahidə olunur. Cavid fəlsəfəsinə ruhən yaxın olan oxucu kütləsini məmnun edən bu əsərlərin davamı, gizli qalan orijinal variantları isə sonrakı illərdə, Azərbaycan xalqı azadlığına qovuşduqdan sonra, geniş oxucu kütləsinin istifadəsinə verilmişdir.

Ümumiyyətlə, müstəqillik əldə etdikdən sonra sovet dövründə qara siyahıya alınmış bir çox klassik əsərlər yenidən toplanmış, bütöv hala gətirilmiş və əsl qayəsi ilə uzlaşdırılmışdır. Klassik əsərlərin nəşri böyük məsuliyyət, spesifik bilik və dəqiqlik tələb edən bir sahədir. Gənclərin və gələcək nəsillərin tərbiyəsində, global dünyanın köklü, mental dərinliklərə sahib bir fərdi kimi formalaşmasında mühüm rol oynayan, milli sərvətimiz sayılan klassik əsərlərimizə göstərilən qaygını ölkə siyasətinin önəmli bir komponenti hesab etmək olar.

Ədəbiyyat

1. Babaxanlı, G. (Tərtibçi). (2007). *Hüseyn Cavid. Əsərləri* (5 cildə, I cild). Elm.
2. Cavid, T. (Tərtibçi). (1958). *Hüseyn Cavid. Seçilmiş əsərləri* (3 cildə, I cild). Azərnəşr.
3. Cavid, T. (Tərtibçi). (1958). *Hüseyn Cavid. Seçilmiş əsərləri*. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.
4. Cavid, T. (Tərtibçi). (1963). *Hüseyn Cavid. Pyeslər*. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.
5. Cavid, T. (Tərtibçi). (1969). *Hüseyn Cavid. Seçilmiş əsərləri* (3 cildə, II cild). Azərnəşr.
6. Cavid, T. (Tərtibçi). (1971). *Hüseyn Cavid. Seçilmiş əsərləri* (3 cildə, III cild). Azərnəşr.
7. Cavid, T. (Tərtibçi). (1975). *Hüseyn Cavid. Dram əsərləri*. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.
8. Cəfər, M. (1960). *Hüseyn Cavid*. Azərnəşr.
9. Əlioğlu, M. (1974). *Ədəbi fragmentlər*. Gənclik.
10. Hüseynov, R. (2007). *Əbədi Cavid*. Nurlan.
11. İsmayılov, A. (Tərtibçi). (1957). *Hüseyn Cavid. Ana*. Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı.
12. Orucəliyev, İ. (Tərtibçi). (2012). *Cavidi xatırlarkən: Hüseyn Cavid haqqında məqalə və xatirələr toplusu*. Zərdabi.

Daxil oldu: 07.08.2025

Qəbul edildi: 02.11.2025